

УДК 343.35

В. В. ПАВЛЕНКО

Г. С. СЕМАКОВ

Міжрегіональна Академія управління персоналом, м. Київ

ПОНЯТТЯ СЛУЖБОВИХ ЗЛОЧИНІВ

Наукові праці МАУП, 2007, вип. 2(16), с. 226–230

Висвітлюється актуальність і надзвичайна важливість боротьби зі службовими злочинами. Пропонуються заходи для викорінення службових злочинів у будь-яких проявах – хабарництво, службове підроблення, службова недбалість і корупція.

Сьогодні можна з упевненістю говорити про те, що наша країна рухається по шляху побудови правової держави. У загальному вигляді правову державу можна визначити як державу, в якій панують право і закон. Інакше кажучи, правова держава – це правова форма організації і діяльності публічно-політичної влади та її взаємин з індивідами як суб'єктами права.

Як практичну реалізацію принципу верховенства закону Конституція України (ст.19) передбачає, що органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх службові особи зобов'язані діяти тільки на підставі, у межах повноважень і з використанням засобів, що передбачені Конституцією і законами України. Від реалізації цього принципу значною мірою залежать правильне використання ресурсів держави, своєчасне вирішення соціальних питань, забезпечення реалізації конституційних прав і свобод людини і громадянина.

Проблеми кримінально-правової боротьби зі службовими злочинами широко висвітлюються у працях учених-юристів – Б. В. Волженона, І. О. Гельфанда, Б. В. Здравомислова, Ю. Г. Ля-

пунова, А. С. Матишевського, О. Я. Светлова, О. І. Трайніна, Б. С. Ужєвського. Необхідно, однак, відзначити, що більшість праць цих учених було видано у 60–70-х роках ХХ ст.

Таким чином, цю тему не можна вважати вичерпною, до того ж в останні роки відбулися значні зміни в соціальному та економічному житті країни, що призвели до зміни характеру службових злочинів, появи низки проблем, що не знаходять цілком свого рішення в законодавстві, наприклад віднесення до службових осіб тих або інших категорій службовців (лікарів, учителів, викладачів вищих навчальних закладів).

Спробуємо в цій статті дослідити найактуальніші питання кримінальної відповідальності за службові злочини, з урахуванням об'єктивної і суб'єктивної сторін, проаналізуємо основні види службових злочинів як найбільш серйозних форм антидержавної діяльності.

Для досягнення поставленої мети було визначено основне завдання – провести юридичний аналіз складів цих злочинів, розглянути всі спірні і невирішені питання відповідальності за службові злочини.

У зв'язку з набранням чинності 1 вересня 2001 р. нового Кримінального кодексу України від 5 травня 2001 р. виникла необхідність у розробці кваліфікації злочинів і теоретичному осмисленні поряд з іншими видами злочинних дій у сфері службової діяльності.

Службова особа як суб'єкт відповідних злочинів є одним з елементів системи ознак поняття злочину і складу злочину [6]. Тому ознаки, які характеризують службову особу як суб'єкта злочину, взаємодіють з іншими ознаками злочину, закріпленими в диспозиціях статей Особливої частини.

Відповідно до примітки до ст. 364 Кримінального кодексу України:

1) службовими особами є особи, які постійно або тимчасово здійснюють функції представників влади, а також обіймають постійно або тимчасово на підприємствах, в установах чи організаціях незалежно від форми власності посади, пов'язані з виконанням організаційно-господарських обов'язків, або виконують такі обов'язки за спеціальним повноваженням;

2) службовими особами також визнаються іноземці або особи без громадянства, які виконують обов'язки, зазначені в п. 1 цієї примітки.

Видається слушною пропозиція О. Светлова, що суб'єктами посадових злочинів повинні визнаватись лише повнолітні особи [9], тому що виконання відповідних обов'язків полягає у здійсненні функцій представника, адже організаційно-розпорядча чи адміністративно-господарська діяльність здійснюється від імені і за дорученням власника підприємства, установи, організації. Цивільне ж законодавство передбачає, що представником може бути тільки повнолітня особа.

Також обов'язковою ознакою службової особи як суб'єкта злочину є осудність. Реальна можливість особи правильно оцінювати ризик своєї поведінки залежить від двох груп чинників: тих, що належать до самої особи й визначаються рівнем біологічного розвитку (стан здоров'я, психічної стійкості та ін.), і тих, що належать до рівня соціалізації особи (професійна підготовка, життєвий досвід та ін.) [2].

По суті зміст п. 1 примітки до ст. 364 Кримінального кодексу України повторює зміст ч. 1 ст. 164 Кримінального кодексу України від 28 грудня 1960 р., що містить визначення службової особи. А п. 2 примітки до ст. 364 роз'яснює, що під службовими особами відповідно до цієї статті слід розуміти не тільки громадян України, а й іноземців та осіб без громадянства.

Поява цього пункту у Кримінальному кодексі пояснюється інтеграцією України у світовий економічний простір, створенням і функціонуванням на території нашої держави не тільки спільних, а й іноземних підприємств.

Поняття злочину в сфері службової діяльності, його зміст і сутність чинний кримінальний закон нерозривно пов'язує з поняттям службової особи, без наявності якого незалежно від змісту об'єктивної сторони й інших елементів складу злочину та їхніх ознак неможливо вести мову про злочин у сфері службової діяльності. Винятком з цього загального положення є ст. 369 Кримінального кодексу (давання хабара) [1]. До елементів структури службового злочину належить також система, в якій діє службова особа.

“При здійсненні злочину використовується (чи враховується) організаційна структура, технологічна структура, документообіг, сукупність порушень норм, які визначають права й обов'язки службової особи, систему його дій, що і є самостійним елементом структури будь-якого злочину, скоєного службовою особою. Службова особа здійснює діяльність, виявляє свою сутність, взаємодіючи із суб'єктами та об'єктами через використання сукупності своїх функцій” [3, 59–61].

Саме при встановленні порушення цих функцій можна ставити питання про відповідальність службової особи за злочин у сфері службової діяльності.

Для повного розкриття поняття службової особи слід чітко окреслити питання визначення представника влади, особи, яка обіймає посаду, пов'язану з виконанням організаційно-розпорядчих функцій на підприємствах, установах чи організаціях незалежно від форм власності; особи, яка виконує адміністративно-господарські обов'язки на таких самих підприємствах, установах чи організаціях за спеціальним повноваженням.

Організаційно-розпорядчі обов'язки — це обов'язки зі здійснення керівництва галуззю промисловості, трудовим колективом, ділянкою роботи, виробничою діяльністю окремих працівників на підприємствах, в установах чи організаціях незалежно від форми власності. Такі функції виконують, зокрема, керівники міністерств, інших центральних органів виконавчої влади, державних, колективних чи приватних підприємств, установ і організацій, їхні заступники, керівники структурних підрозділів (начальники цехів, завідувачі відділами, лабораторіями, кафедрами), їхні заступники, особи, які керують ділянками робіт (майстри, виконроби, бригадири).

Адміністративно-господарські обов'язки — це обов'язки з управління або розпорядження державним, колективним чи приватним майном (установлення порядку його зберігання, переробки, реалізації, забезпечення контролю за цими операціями та ін.). Такі повноваження в тому чи іншому обсязі є у начальників планово-господарських, постачальних, фінансових відділів і служб, завідуючих складами, магазинами, майстернями, ательє, їхніх заступників, керівників відділів підприємств, відомчих ревізорів і контролерів та ін. [8].

Представник влади як особлива категорія службових осіб наділений у межах своїх повноважень правом віддавати іншим особам (як фізичним, так і юридичним) обов'язкові для виконання накази, розпорядження, вказівки, приймати рішення не тільки в межах відомства, представником якого він є, а й поза ним, тобто з приводу поведінки, вчинків та діянь громадян, які не є його підлеглими.

Загальнообов'язковість виконання вказівок і вимог представника влади забезпечується можливістю застосування заходів примусового характеру (штраф, затримання, припинення діяльності юридичної особи та ін.).

До представників влади належать народні депутати, працівники судових та адміністративних органів (судді, судові виконавці, слідчі й оперативні працівники органів МВС і СБУ, прокурори, їхні помічники, а також слідчі прокуратури, співробітники міліції, пожежні інспектори, інспектори лісоохорони, рибного нагляду, мисливські і податкові інспектори та ін.). Не належать до представників влади технічні співробітники адміністративних органів (водії транспортних засобів, друкарки, консультанти та ін.). Зазначені особи не є представниками влади, оскільки вони не наділені організаційно-розпорядчими функціями [5].

Отже, обов'язковою ознакою представника влади є наявність в особи організаційно-розпорядчих функцій, наявність обумовленого його посадовим положенням права віддавати обов'язкові для виконання накази й розпорядження не тільки всередині довіреного йому апарату чи відомства, де він обіймає визначену посаду, а й поза ним.

Наступна категорія службових осіб — це особи, які обіймають постійно або тимчасово на підприємствах, в установах чи організаціях незалежно від форми власності посади, пов'язані з виконанням організаційно-розпорядчих чи адміністративно-господарських обов'язків або ви-

конують такі обов'язки за спеціальним повноваженням.

Особами, які виконують організаційно-розпорядчі обов'язки, в силу покладених на них службових обов'язків керують роботою інших осіб або в силу тих самих обов'язків і повноважень займаються організацією інших підлеглих їм по службі чи роботі осіб.

Працівник будь-якого підприємства, установи, організації незалежно від форми власності, який має в силу штатного розкладу в своєму підпорядкуванні інших осіб (незалежно від їхньої кількості) і який виконує організаційно-розпорядчі функції, є службовою особою, отже, за наявності відповідних ознак вчиненого вона може нести відповідальність за службові злочини.

До числа осіб, які можуть нести відповідальність за службові злочини, належать керівники (власники, засновники і співзасновники) підприємств, установ, організацій незалежно від форми власності; особи, які очолюють окремі підрозділи, ланки, структурні одиниці таких підприємств, установ, організацій.

До осіб, які виконують адміністративно-господарські обов'язки, належать [1]:

- службовці підприємств, установ, організацій, незалежно від форми власності, наділені в силу своїх службових обов'язків і функцій правом розпорядження матеріальними цінностями;
- особи, які відають обліком матеріальних цінностей, контролем за їх використанням і ведуть облік виконаної роботи. До таких осіб належать завгоспи, завідувачі складськими приміщеннями, бухгалтери, ревізори.

Відповідно до закону службовими особами є також особи, які тимчасово обіймають на підприємствах, в установах чи організаціях незалежно від форми власності посади, пов'язані з виконанням організаційно-розпорядчих чи адміністративно-господарських обов'язків. Таке тимчасове виконання зазначених функціональних обов'язків може мати місце при тимчасовій заміні осіб, які перебувають на лікарняному, у відпустці або звільнених з посади за відповідним наказом, розпорядженням.

Обов'язки службової особи можуть виконуватись і за спеціальним повноваженням. Це має місце на практиці, коли працівнику, який не є службовою особою, доручають виконання будь-яких посадових обов'язків, покладаючи на нього виконання організаційно-розпорядчих або адміністративно-господарських функцій (обов'язків).

Відповідно до викладеного суспільно-небезпечне діяння може бути кваліфіковано як злочин у сфері службової діяльності у наступних випадках:

- якщо його вчинила службова особа;
- якщо при цьому мало місце порушення обов'язків її службовим (посадовим) становищем;
- якщо мало місце заподіяння істотної шкоди чи тяжких наслідків.

Отже, в будь-якому випадку при вчиненні злочину в сфері службової діяльності службова особа використовує своє службове становище для досягнення своїх корисливих цілей або через іншу особисту зацікавленість [4], або виконує свої службові обов'язки неналежним чином, у результаті чого завдає істотної шкоди державним чи суспільним інтересам або захищеним законом правам та інтересам громадян (службова недбалість — ст. 367 КК).

Об'єкт злочину є одним з чотирьох елементів складу злочину. Проблема об'єкта є надзвичайно актуальною та одночасно дуже складною у кримінальному праві. Вона має велике теоретичне і практичне значення та містить у собі досить широке коло питань: з'ясування самого поняття об'єкта злочину та його місця у загальному визначенні злочину; з'ясування значення об'єкта для держави і суспільства з метою встановлення ступеня суспільної небезпеки протиправного діяння, що посягає на нього; вибір правильної кваліфікації злочину; використання даних об'єкта для характеристики інших трьох елементів складу злочину.

Кожен злочин має свій об'єкт злочинного посягання. Ще півстоліття тому А. Трайнін обґрунтовано стверджував, що “злочину, який ні на що не посягає, у природі не існує” [11]. Будь-який злочин посягає на суспільні відносини, що існують у певній країні. Тому об'єкт кримінально-правової охорони та об'єкт злочину є тотожні поняття. Визначення об'єкта злочину дає можливість встановити межі злочинного, відокремити злочин від незлочинних діянь, а також від правопорушень. За ознакою єдиного родового об'єкта (або групи родових об'єктів) формуються особливі частини кримінального кодексу.

У теорії кримінального права об'єкт злочину поділяють на загальний, родовий (спеціальний) і безпосередній. Така класифікація, запропонована В. Д. Меншагінім у 1938 р., стала загальноприйнятою, нині її широко застосовують більшість вчених-криміналістів.

Загальним об'єктом злочину вважається сукупність захищених кримінальним законом суспільних відносин. Причому необхідно відзначити, що не всякі суспільні відносини будуть об'єктом злочину, а тільки такі, які потребують кримінально-правової охорони. У ст.1 Кримінального кодексу України перелічуються ці відносини: суспільний лад України, політична та економічна система країни, власність, особистість, права і свободи громадян, правопорядок. Ці суспільні відносини можуть змінюватись. Тому цілком обґрунтовано є точка зору В. Я. Тація, що “загальним об'єктом (злочину) є не постійна система суспільних відносин, а рушійна (змінювальна) система, цілком залежна від кримінального закону (наприклад, у зв'язку з криміналізацією або декриміналізацією суспільно-небезпечних діянь), зі зміною якого змінюється об'єкт кримінально-правової охорони” [10].

“Родовий (груповий) об'єкт, — пише В. Я. Тація, — це об'єкт, що охоплює визначене коло тотожних або однорідних за своєю соціально-політичною та економічною сутністю суспільних відносин, які мають охоронятися в силу цього єдиним комплектом взаємопов'язаних кримінально-правових норм” [10].

Подібні формулювання родового об'єкта наводили раніше також російські вчені. А. А. Піотковський зазначав, що родовий об'єкт — це “визначена категорія суспільних відносин”. Г. А. Кригер стверджував, що родовий об'єкт поєднує більш-менш широке коло однорідних взаємозалежних відносин і визначає характер суспільної небезпеки цілої групи злочинців, що проти них спрямовані. При цьому зазначимо, що характер суспільно-небезпечних наслідків дає можливість не тільки зібрати подібні злочини в одну главу Особливої частини Кримінального кодексу, а й послідовно розмістити ці глави.

Об'єктом злочину у сфері службової діяльності є діяльність органів влади, що відповідає інтересам окремих громадян, суспільства й держави, а також встановлений порядок керування підприємствами, установами та організаціями незалежно від форми власності й господарювання.

Злочини у сфері службової діяльності характеризуються заподіянням істотної шкоди державним чи суспільним інтересам, захищеним законом правам та інтересам окремих фізичних або юридичних осіб.

Такі злочини можуть також спричинити тяжкі наслідки, тому законодавство визнає цей факт обтяжуючими відповідальність обставинами.

Службовий злочин слід відмежовувати від дисциплінарного чи адміністративного проступку за злочинними наслідками.

Відповідно до п. 2 примітки до ст. 364 Кримінального кодексу, службовими особами також є іноземці або особи без громадянства, які виконують обов'язки, зазначені в п.1 цієї примітки.

Згідно із Законом України "Про правовий статус іноземців" [7], іноземцями визнаються іноземні громадяни — особи, які належать до громадянства іноземних держав і не є громадянами України, а також особи без громадянства — особи, які не належать до громадянства будь-якої держави.

Отже, злочин у сфері службової діяльності — це суспільно-небезпечне діяння, вчинене навмисно чи з необережності службовою особою, тобто особою, яка всупереч інтересам служби грубо порушує нормальну діяльність органів влади, а також органів управління підприємствами, установами та організаціями незалежно від форми власності й господарювання, і завдає істотної шкоди охоронюваним законом правам, свободам та інтересам окремих громадян або державним чи громадським інтересам, або інтересам юридичних осіб.

Таким чином, відповідно до норм Кримінального кодексу безпосередньо до злочинів у сфері службової діяльності належать такі:

- 1) зловживання владою або службовим становищем (ст. 364 Кримінального кодексу);
- 2) перевищення влади або службових повноважень (ст. 365 Кримінального кодексу);
- 3) службове підроблення (ст. 366 Кримінального кодексу);
- 4) службова недбалість (ст. 367 Кримінального кодексу);
- 5) одержання хабара (ст. 368 Кримінального кодексу);

6) давання хабара (ст. 369 Кримінального кодексу);

7) провокація хабара (ст. 370 Кримінального кодексу).

Література

1. Бантишев О. Відповідальність за злочин в сфері службової діяльності // Юрид. журн. — 2003. — № 7 (13). — С. 69–77.
2. Гавриш С. Б. Уголовно-правовая охрана природной среды Украины. Проблемы теории и развития законодательства. — Х., 1994. — 640 с.
3. Дулов А. В. Основы расследования преступлений, совершенных должностными лицами. — М.: Народное образование, 1985.
4. Кримінальний Кодекс України: прийнятий сьомою сесією Верховної Ради України 5 квітня 2001 р. // Офіц. вісн. України. — 2001. — № 21. — Ст. 364, 368.
5. Матішевський П. С. Кримінальне право України: Особлива частина. — К.: Юрінком Інтер, 1999. — 896 с.
6. Панов Н. Преступление: методические аспекты исследования и отражения в уголовном законодательстве // Пробл. законности. — 1999. — № 30. — С. 122.
7. Про правовий статус іноземців: Закон України від 4 лютого 1994 р. № 3929-XII (із змін., внесеними згідно із Законом від 18 січня 2001 р. № 2247-III).
8. Про судову практику в справах про хабарництво: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 26 квітня 2002 р., № 5.
9. Светлов А. Я. Ответственность за должностные преступления. — К.: Наук. думка, 1978. — 303 с.
10. Таций В. Я. Объект и предмет преступления по советскому уголовному праву. — Х.: Изд-во Харьк. гос. ун-та, 1988. — 160 с.
11. Трайнин А. Н. Общее учение о составе преступления. — М., 1957. — 364 с.

Исследованы наиболее актуальные вопросы уголовной ответственности за служебные преступления исходя из объективной и субъективной сторон. Предложен анализ отдельных видов служебных преступлений, которые относят к наиболее серьезным формам антигосударственной деятельности.

This article contains the research of the most actual issues of the criminal amenability for official crimes, the objective and subjective sides, the individualized analyzes of the separate types of the official crimes, which are considered to be the one of the most serious forms of the anti-State activities.

Надійшла 30 травня 2007 р.